

KIRJALLISUUTTA

Minusta tämä kommunikaatiokäsitteen erittely avasi hyvin mielenkiintoisen näkökulman suomalaisen tiedotustutkimukseen ja sen eri suuntauksiin. Siitä esim. usein toisilleen täysin vastakkaisina pidetyt 'wiiolaisuus' ja 'nordenstrenglaisuus' osoittautuvat samankaltaisiksi siinä mielessä että kummankin suuntauksen piirissä kommunikaatio käsitetään siirtoprosessiksi (ks. Malmberg 1979). Toisaalta se uudempi tiedotusopillinen suuntaus, jota esim. K. Pietilän väitöskirja **Formation of the newspaper: a theory** (1980) edustaa ja joka usein yhdessä 'nordenstrenglaisuuden' kanssa sysätään marxilaisuuden nimikkeen alle, eroaa 'nordenstrenglaisuudesta' ratkaisevasti siinä että se ei näe kommunikaatiota ensisijaisesti siirron vaan yhteisyyden näkökulmasta.

Toisaalta huolimatta siitä että 'wiiolaisuus' ja 'nordenstrenglaisuus' rakentuvat samalle kommunikaatiota koskevalle peruskäsitteelle, ne ovat erilaisia. Näet 'wiiolaisuus' kiinnittää tiedon siirron prosessissa huomiota ennen muuta **siirtoon**, sen muotoihin, tekniikkoihin ja välineisiin, kun taas 'nordenstrenglaisuus' kiinnittää huomiota ennen muuta **tietoon**, so. siihen sisältöön, jota tuossa prosessissa siirretään. Tämä 'wiiolaisuuden' ja 'nordenstrenglaisuuden' eron synty on jäljittävissä Ahmavaaran 1960-luvun lopulla kehittelemiin informaatioteoreettisiin ajatuksiin. Esim. Ahmavaara ilmaisi 1969 ilmestyneen **Informaatiokirjansa** (1969, 7) alkusanoissa 'nordenstrenglaisuuden' lähtökohdan ja eron 'wiiolaisuuteen' seuraavasti:

»Kumma kyllä on informaation käsitettä tutkittu varsin vähän (...) tiedotusopin piirissä. Tiedotusopin tutkijoiden mielenkiinto näyttää paljon enemmän suuntautuneen keinoihin, joilla viesti saadaan perille kuin itse viestin sisältämään informaatioon.»

Ohjelmajulistus on selvä: viestinnän muodollisvälineellistä puolta koskevien kysymysten sijasta on tiedotustutkimuksessa ryhdyttävä painottamaan sen sisältöä koskevia kysymyksiä.

Kysytte ehkä, miksi ihmeessä olen aloittanut kirjastotiedettä ja informatiikkaa etsimässä olevan kirjan esittelyn tällä tavoin tiedotusopista käsin. Avatkaapa kirjan ensimmäisen artikkelin, Jesse H. Sheran »Kirjastotieteen epistemologisen perustan» toinen sivu (s. 18), niin asia varmasti valkenee. Shera kirjoittaa tällä sivulla luvun »Uuden epistemologisen tieteenalan tarve» alussa seuraavasti:

»Kommunikaatioprosessi on järjestelmän ja sanoman kaksinaisuus, so. välitettävän aineksen ja välittämisen tavan kokonaisuus. Näin ollen kirjastonhoitajan pitää nähdä roolinsa kommunikaatioprosessissa muunakin kuin lenkinä ketjussa. Hänen täytyy myös itse kantaa huolta siitä tiedosta, jota hän kommunikoi, ja samoin tuon tiedon merkityksestä niin yksilöille kuin yhteisöillekin. Kuitenkaan eivät tiedon luonteen tutkiminen sen enempää kuin nykyisessä länsimaaisessa sivilisaatiossa kehittyneen tiedon rakenteen ja niiden välineiden, jotka kirjastonhoitajalla on tuon tiedon älyllisinä avaimina, välinen suhde ole saanut juurikaan huomiota osakseen, puhumattakaan niiden todellisesta syväluotauksesta.»

Tässä sanotaan kirjastotieteestä ja informatiikasta täsmälleen sama minkä Ahmavaara sanoi tiedotusopista — nimittäin että tarkastellessaan

Mitä löytyi?

Kirjastotiedettä ja informatiikkaa etsimässä: tieteenanalyysiä ja tutkimussuuntia/Toim. Tuula Laaksovirta & Reijo Savolainen & Jussi Tuormaa & Maria Wiman. Tampere 1981 (UDK ry:n tiedellinen julkaisusarja n:o 13). 130 s.

Sallittaneen että aloitan tämän kymmenestä käännetyistä kirjastotieteen ja informatiikan peruskysymyksiä käsittelevästä artikkelista koostuvan kirjan esittelyn siitä tilanteesta, jossa sain sen luettavakseni. Kirjoitin tuolloin parhaillaan artikkelityypistä esitystä suomalaisen tiedotusopin eri suuntauksista lähtökohtanani Raymond Williamsin kommunikaatiokäsitteen kaksijakoisuutta koskeva erittely sellaisena kuin Malmberg (1981, 139) on sitä referoinut. Malmberg kirjoittaa että Williamsin mukaan kommunikaatiosta on

»vuosisatojen kuluessa puhuttu kahdessa oleellisesti eri ulottuvuuksia painottavassa merkityksessä. Toisessa ääripäässä on kommunikaatiosanan käyttö siirtämisen (transmit) ja toisessa osallisena olemisen (share) merkityksessä. (...) Edellisestä näkökulmasta viestintä näyttää teknisenä tai välineellisenä: se on **siirtoprosessi**, jonka luonteen määrittävät käytetyt välineet (mediumit). (...) Jälkimmäisestä näkökulmasta taas viestintä näyttää sosiaalisena: viestintä on **yhteisyyttä** (kommuuniota) ja sen luomista. (...) Teesinomaisesti on (...) väitettävissä että edellinen käsityskanta liittyy viestinnän tutkimuksen informaatioteoreettiseen tms. traditioon (...) kun taas jälkimmäisestä seuraa jokin muu — kuten fenomenologispainotteinen (...) — teoreettinen valtalinja.»

tiedonvälitysprosessia on kirjastotiedekin lyönyt laimin sen sisällöllisen puolen ja että nyt pitäisi panna painoa juuri sille.

Tämä lainaus Sheran artikkelista on itse asiassa hyvin kuvaava koko esiteltävää kirjaa ajatellen. Siinä näet tiivistyy sekä se perusnäkemys, joka yhdistää kirjan eri artikkeleita, että se perusjännite, joka pilkahtelee eri artikkelien välillä, joskus jopa yhden ja saman artikkelin sisällä. Yhteisellä perusnäkemyksellä tarkoitetaan sitä että kommunikaatioprosessi hahmotetaan joka artikkelissa tiedon siirron, ei yhteisyyden näkökulmasta. Perusjännite taas syntyy siitä kumpaa tiedon siirron aspektia — tietoa vai siirtoa — painotetaan. Tosin edellinen aspekti nousee esiin selvästi painokkaampana ja positiivisemmin sävyttyneenä kuin jälkimmäinen. Tiedotusopissa tuttuja leimoja käytetään kirja onkin enemmän 'nordenstrengilainen' kuin 'wiolainen'.

Esipuheessaan kirjan toimittajat sanovat otta-neensa mukaan »teoreetikkoja, joilla on ollut ainakin voimakas pyrkimys ylittää ammattialan alkuperäistä rajoittuneisuutta ja kehittää sisäisesti eheää ja aitoa kirjastotieteen ja informatiikan teoriaa» (s. 10). Koska toimittajat sanovat orientoituvansa kirjastotieteeseen ja informatiikkaan yhteiskuntatieteenä (s. 9), on tuo lainattu lause luettava käsitteeksi siten että ammattialan alkuperäinen rajoittuneisuus on yhtä kuin kirjaston tarkastelu teknis-välineellisenä siirto-prosessina ja että tämän ylittäminen on yhtä kuin siirtyminen tarkastelemaan sitä tuossa prosessissa siirtyvän tiedon tai sisällön näkökulmasta — mikä taas olisi yhtä kuin sen tarkastelu yhteiskunnallisena ilmiönä. On kuitenkin huomattava että tämä ylittäminen tapahtuu yhden ja saman kommunikaatiota koskevan peruskäsityksen sisällä — käsityksen, joka on itsessään välineellinen. Tämä käsitys kommunikaatiosta tiedon siirtona näyttää hallitsevan niin lännen kuin idänkin kirjastotiedettä, mistä ehkä johtuu näiden sen pohjimmiltaan samankaltaisuus mitä Reijo Savolaisen **Kirjastotiede tieteenä** -kirjaa aikoinaan tarkastellessani hieman hämmästelin (V. Pietilä 1979, 22). Tämän kirjan artikkelien perusteella tämä samankaltaisuus on erittäin selvää.

Edellä sanottu ei tarkoita että kommunikaation tarkastelulla pelkästään tiedon näkökulmasta tai tiedon ja siirron yhdistävästä näkökulmasta ei olisi oikeutusta. Päinvastoin. Toisaalta yksinomaista nämä näkökulmat ovat kieltämättä yksipuolisia. — Lähtiessäni tähän tarkasteluun tiedotus-opillisista lähtötelmeistä toin edellä esiin sen että 'wiolaisuutta' ja 'nordenstrengilaisuutta' yhdistää kommunikaation tarkastelu ensi sijassa tiedon siirtona ja että tässä suhteessa niiden vastakohdaksi on ollut kehityksessä 'uusi aalto', jossa kommunikaatio ymmärretään ensi sijassa yhteisyydeksi. Haluaisinkin nyt heittää esiin kysymyksen, mitä tämä 'uuden aallon' näkökulma voisi merkitä kirjastotieteen ja informatiikan kannalta.

Ensiksikin: mitä kommunikaation yhteisyydeksi ymmärtäminen tarkoittaa? Aika usein sen ajatellaan tarkoittavan sitä että kommunikaatio luo yhteisyyttä tietoa välittämällä ja levittämällä. Yhteisyys olisi tällöin osallisuutta kommunikaation kautta leviävään ja näin yhteiseksi tulevaan tietoon. Tämä kommunikaatiota tiedon siirtona tarkastelevalla käsitystavalla tyypillinen näkemys kommunikaatiosta yhteisyytenä (ks. esim. Wio

1977, 77 ja Nordenstreng 1978, 13) ei suppeudessaan kuitenkaan ole kovin inspiroiva.

Toinen tapa lähestyä kysymystä on lähteä kulttuurin käsitteestä (ks. esim. Malmberg 1981). Ajatus on tällöin karkeasti ottaen seuraava. Jotta kommunikaatioprosessi olisi mahdollinen, on välttämätöntä että sen osapuolilla on jo sitä ennen jotain yhteistä — nimittäin yhteisten merkitysten muodostama kulttuuri, jonka pohjalta he voivat ymmärtää toisiaan. Kommunikaatio paitsi rakentuu yhteiselle kulttuurille myös ylläpitää sitä — muutoksessaankin — yhteisenä. Tästä näkökulmasta kommunikaatio yhteisyytenä olisikin siis yhteisyyttä siinä kulttuurissa, joka yhtäältä tekee kommunikaation mahdolliseksi ja jota toisaalta kommunikaatio ylläpitää yhteisenä

Tämä kulttuurinen käsityskanta on toki perusteltu muttei yleisyydessään vielä kovin antoisa. Antoisammaksi se tulee kun sitä täsmennetään inhimillisen toiminnan, ihmisten välisen kanssakäymisen, interaktion suuntaan. Meillä erityisesti K. Pietilä on tarkastellut kommunikaatiota ja sen muotoja ja välineitä tähän suuntaan täsmennetyssä näkökulmasta.

Hänen perusajatuksensa on ettei kommunikaatio eri muotoineen ole ensi sijassa tiedon tuottamista ja välittämistä vaan että se on ensi sijassa osa yhteiskunnan organisaation tuottamista ja uusintamista (ks. K. Pietilä 1980). Ts. hän ajattelee että yhteiskunnallisen käytännön erilaiset muodot — esimerkiksi vaikkapa esikapitalistinen luontoistaloudenmuoto ja kapitalistinen vaihtotaloudenmuoto — tuottavat itseään vastaavat interaktion ja yhteiskunnallisen organisaation muodot, jotka todellisuudessaan tuottavat puolestaan sellaiset kommunikaatiomuodot joissa ne interaktio- ja organisaatiomuotoina pysyvät yllä ja uusiintuvat.

Tästä näkökulmasta kommunikaatio ei ole vain yleistä yhteisyyttä kulttuurissa vaan se on 'muotomääräytyntyytä', erityistä yhteisyyttä yhteytenä, jonka muodon yhteiskunnallisen käytännön kulloisenkin muodon tuottama interaktio- ja organisaatiomuoto asettaa. Niinpä nykyaikaisessa yhteiskunnassa joukkotiedotusvälineet ovat se muoto, jossa ihmiset voivat olla yhteydessä yli oman henkilökohtaisen piirinsä — juuri joukkotiedotusvälineiden välityksellä

»minä itse kytkeydyn osaksi koko yhteiskunnallista, siis ihmisten yhteistä, yhteistoiminnallista elämää — minä itse kytkeydyn tai minut kytkeään» (K. Pietilä 1981 a, 55).

Nykyaikaisen yhteiskunnan organisaatiolle on ominaista enemmän tai vähemmän jyrkkä hierarkia. Se ajatus että yhteiskunta jakautuisi harvoin päätäjiin ja moniin päätösten kohteina oleviin, on tietysti karkeasti yksinkertaistava mutta on vaikea kieltää, etteikö sillä olisi tiettyä osuutta. Nykyaikaisen yhteiskunnan joukkotiedotusjärjestelmä uusintaa rakenteessaan ja toiminnassaan tätä hierarkista, ylhäältä alas suuntautuvaa interaktiomuotoa; se välittää establishmentin toimintaa vastaanottajille tarjoten sitä usein vielä establishmentin itsensä haluamassa muodossa. Vastaanottaja on kuluttajan asemassa: hän voi lähinnä vain valita, mitä hän tarjotusta ottaa vastaan. Ottaessaan vastaan joukkotiedotuksen välittämää sanomia asioista hän pääsee noihin asioihin kyllä 'hengessä mukaan', mutta ei muuten. Kuten K. Pietilä (sama, 56) kiteyttää, nykyaikaisten joukkotiedotusvälineiden 'tiedonvälityksellisen'

»luonteen pohjalle rakentuu sellaista yhteiskunnallista organisaatiota, jossa eri ryhmillä on aivan erilaiset asemat ja mahdollisuudet osallistua toimijoina yhteiskuntaelämään juuri journalismin omassa aineksessa».

Palataanpa takaisin kysymykseen, mitä tämä näkökulma voisi merkitä kirjastotieteen ja informatiikan kannalta. Olisiko esim. kirjaston 'muotokehitys' rekonstruoitavissa siitä käsin? Tähän en pysty vastaamaan, koska en tunne kirjaston kehitystä riittävästi. Joka tapauksessa ei liene täysin mahdotonta ajatella että kirjaston nykyinen muoto vähintäänkin myötäilee nyky-yhteiskunnan hierarkista interaktio- ja organisaatiomuotoa. Kirjasto on kuin tavara -tai valintatalo, jossa lainaaja kuluttajana vaeltaa (vrt. K. Pietilä 1981 b).

Mutta pitääkö näin olla? Vai voitaisiinko ajatella että kirjasto omaksuisi nykyisistä itsestäänselvyyksinä pidetyistä interaktio- ja organisoitumismuodoista poikkeavia muotoja — esimerkiksi sellaisia, joissa ihmiset eivät vain hakisi kirjastoista tietoa ja muuta hengen ravintoa vaan joissa he toisivat tätä kirjastoihin ja — sitä kautta — toisilleen? Voittaisiinko ajatella että kirjastot muuttuisivat **agoroiksi**, joissa ihmiset kohtaisivat toisensa tuottavina täysikasvuina eivätkä vaeltelisi vain kuluttamaan kykenevinä alamaisina?

Niin kauan kuin kirjasto lähestytään yksinomaan siitä kommunikaatioteoreettisesta näkökulmasta, jonka mukaan kommunikaatio on ennen muuta tiedon välitystä, kirjastoa koskeva ajattelu pyrkii kuin luonnostaan tematisoitumaan kysymyksiksi, mitä tietoa välitetään ja miten sitä (tehokkaimmin) välitetään. Tämä vastaa ja ylläpitää tilannetta, jossa yhdet ovat tuottajia ja toiset kuluttajia. Ajatus kommunikaatiosta yhteisyydenä onkin tärkeä jo yksin siksi että se luo tämän rinnalle kokonaan uuden näköalan, näköalan sellaiseen mahdollisuuteen, missä tuottajat ja kuluttajat eivät erillistyisi vaan missä näiden käsitteiden ero häviäisi tai missä ihmiset olisivat, jos näin halutaan sanoa, tuottavia kuluttajia ja kuluttavia tuottajia yhtä aikaa. Nyt kun kirjastotieteessä ja informatiikassa on 'wiilolaisuutensa' ja 'nordenstrenglaisuutensa' toivoisi että sinne loiskahtaisi myös tätä jälkimmäistä mahdollisuutta painotettavaa 'uutta aaltoa'.

KIRJALLISUUS:

- Ahmavaara, Y. (1969), *Informaatio: tutkimus tiedotuksen logiikasta*. Helsinki: Weilin + Göös.
- Malmberg, T. (1979), *Suomalaisen tiedotusopin koulukunnat: puolittiehen jäänyt materialismi. Tiedotustutkimus*, 2: 3—4, 18—27.
- Malmberg, T. (1981), *Viestintä ja kulttuuri: tilannekatsaus 1981*, julkaisussa Malmberg, T., *Viestintä ja kulttuuri*, 127—170. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisusarja C: 2.
- Nordenstreng, K. (1978), *Tiedotusoppi* (2. korjattu laitos). Helsinki: Otava.
- Pietilä, K. (1980), *Formation of the newspaper: a theory*. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A, vol. 119.
- Pietilä, K. (1981a), *Absolutistin aatteita. Tiedotustutkimus*, 4: 3, 54—57.
- Pietilä, K. (1981b), *Tutkija informaatioiden tavaratalossa. Ilmestyy Tiedotustutkimus-lehdessä*.
- Pietilä, V. (1979), *Kirjastotieteen käytännöllisyydestä*. UDK ry:n tieteellinen julkaisusarja n:o 8.
- Savolainen, R. (1978), *Kirjastotiede tieteenä*. UDK ry:n tieteellinen julkaisusarja n:o 4.
- Wiio, O. A. (1977), *Viestinnän perusteet* (uudistettu laitos). Espoo: Weilin + Göös.

Veikko Pietilä

Tieteellisten informaatioprosessien semiotiikkaa

Giljarevski, R. S. & Šrejder, Ju. A., Tieteellisten informaatioprosessien semiotiikkaa. Tampere 1980 (UDK ry:n tieteellinen julkaisusarja n:o 9).

R. S. Giljarevskin ja Ju. A. Šrejderin pieneen artikkelisiin mahtuu hyvin monenlaisia aineksia, saatesanoissa ei suotta puhuta laaja-alaisuudesta. Artikkelin sisäisenä motivaationa on se havainto, että tieteelliset informaatioprosessit ovat tulleet siinä määrin monimutkaisiksi, että käytäntö on mahdollista vain hyvän teorian avulla. Hyvää teoriaa tai relevanttia tapaa esittää kysymyksiä tekijät ovat hakemassa semiotiikan suunnalta.

Semiotiikan kenttä on hyvin laaja, kirjava ja ristiriitainenkin. Semiotiikan, yleisen merkkiopin kehitykseen ovat vaikuttaneet suuresti amerikkalainen filosofi Charles Sanders Peirce (1839—1914) ja sveitsiläinen kielitieteilijä Ferdinand de Saussure (1857—1913). Sitten Peircen ja Saussuren päivien semiotiikka on kehittynyt kielitieteen lisäksi kahteen suuntaan. Se on toisaalla veronnut erityisesti Yhdysvalloissa ja Neuvostoliitossa logiikan ja keinokeisten kielten tutkimuksen liepeillä liittyen läheisesti kyberneettiseen informaatioteoriaan. Tässä yhteydessä mainittakoon Charles Morris, joka antoi semiotiikalle behaviorististen tulkinnan ja on osaltaan vaikuttanut suuresti esimerkiksi Georg Klausin kyberneettiseen semiotiikkaan. Ei siis mikään sattuma, että myös Giljarevskin ja Šrejderin artikkeli kantaa »morrissilais-ta» leimaa.

Toisaalla semiotiikka on kehittynyt myös ihmistieteellisenä. Tällä suunnalla on usein aiheellista puhua semioottis-strukturalistisesta lähestymistavasta.

Neuvostoliiton puitteissa Giljarevskin ja Šrejderin artikkeliä voi luonnehtia moskovalaiseksi, kun taas ihmistieteelliseen tai kulttuuritutkimukseen lukeutuvan semiotiikan tunnetuin koulukunta sijaitsee Tartossa.

Artikkeli »Tieteellisten informaatioprosessien semiotiikkaa» tuo johdantoluvussaan esille, millä tavoin semiotiikka on hedelmällinen tai välttämätön informaatioprosessin kokonaisvaltaiselle tutkimukselle, kun taas toisessa luvussaan »Tieteellisten informaatioprosessien ominaispiirteitä» sen, millä tavoin semiotiikka lähtökohtana on ongelmallinen: semiotiikalla ei ole mitään omaa tiedeteoriaa.

Morrisilta peräisin oleva jako syntaktiikkaan, semantiikkaan ja pragmatiikkaan on epäilemättä hyödyllinen jäsentämisen tapa. Semantiikan osalta hieman häiritsee artikkelin suppeus — se, ettei mukaan ole mahtunut selvitystä käsitteen kahdesta hieman toisistaan poikkeavasta käyttötavasta. Johdannossa semantiikka on tavanomaisessa käytössä. Sillä viitataan merkitysoppiin, joka selvittää, millaisista aineksista ja millä tavoin kielen ilmaisujen merkitys koostuu. Myöhemmin se taas on logiikan merkityksessä formaalin kielen semantiikkana, joka koskee merkin ja todellisuuden välistä suhdetta ja rajoittuu väitelauseisiin.

Luku »Tieteellisten informaatioprosessien ominaispiirteitä» välittää puhtaasti vanhakantaisen positivistisen tiedekäsityksen. Se tiede, jota Giljarevski ja Šrejder käsittelevät on teknis-luonnon-